

VÁLASZ

BAÑCZEROWSKI JANUSZ, BÉKÉSI IMRE ÉS KÖVECSES ZOLTÁN

SZÖVEGKOHERENCIA A FORDÍTÁSBAN CÍMŰ MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉSEMRŐL ÍRT

OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani opponenseimnek akadémiai doktori értekezésem bírálataért, a véleményeikben megfogalmazott hasznos észrevételeikért, a munkámat segítő és méltató elismerő szavaikért, gondolkodásra ösztönző kérdéseikért.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy bírálóim nemcsak kiváló ismerői a szövegalkotás bonyolult jelenségének, hanem szakmai háttérükből és kutatási tevékenységükből adódóan a nyelvtudomány más-más alterületéről olvasták disszertációm, ezért számos olyan vizsgálati szempontra és megközelítésre hívták fel a figyelmem, amelyek a munkám folytatásában feltétlenül továbbgondolásra sarkallnak.

Válaszaimat az opponensi észrevételekre külön-külön fogalmazom meg. Az értekezés értékeit méltató megjegyzésekre nem fogok kitérni, az alábbiakban az opponensi kérdésekre, felvetésekre válaszolok.

VÁLASZ BAÑCZEROWSKI JANUSZ OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

Bañcerowski Janusz véleményében azt javasolja, hogy a jövőbeni kutatásaimban vegyem figyelembe a világ nyelvi képének az elméletét, valamint a nyelv–metanyelv, szöveg–metaszöveg, információ–metainformáció megkülönböztetéssel járó elméleti következményeket és legyenek tekintettel a nyelvspecifikus axiológiai rendszerre is (5-6. o.). Hálás vagyok, hogy felhívta erre a figyelmem és megosztotta velem ehhez kapcsolódó gondolatait. Mielőtt Professzor Úr meglátásaira rátérnék, reflexióim egyértelműsége érdekében röviden összefoglalom az elmélet azon sarokpontjait, amelyekre a későbbiekben utalok.

A világ nyelvi képének elmélete a nyelvhasználat alapegységének az információs fragmentumot (az emberi memóriában tárolt nyelvi tapasztalatnak az állandó és különböző nagyságú beszédsegmensét; Bañcerowski 2008: 36) tekinti. Ez az, amit a nyelvhordozó felhasznál a megnyilatkozások létrehozásakor és értelmezésekor. Az információs fragmentumokra ráakódnak ún. metainformációs fragmentumok is, metainformációs operátorok formájában (ilyen pl. a *röviden szólva, mint tudjuk, másképpen fogalmazva*, de az egyszerűbb kötőszók is mint a *de* vagy az *és* stb.). A metainformációs operátorok teszik egységesebbé (koherensebbé) a szöveget, s így áll össze végül a kommunikációs fragmentum.

Az elmélet a kommunikációs fragmentumot nem olyan rendű egységnek tartja, mint a szó vagy a morféma, hanem – ahogy Bańcerowski Janusz fogalmaz (2008: 37) – „a lényegét az adja, hogy a beszélők hogyan ’élnek’ a nyelvben, és hogyan élnek vele a nyelvi létezés körülményei között”. A szövegalkotó nagy mennyiségű kommunikációs fragmentumot tárol a memóriájában, amelyek összetételében rokon szóalakok is szerepelnek. Mivel minden forma előhívja a többi formát is, egy-egy ismert kifejezésből le lehet vezetni a rokon formák teljes paradigmáját. Egy szó vagy kifejezés paradigmájának a kivitelezése azonban – ahogy opponensem rámutat – soha nem egyforma. A nyelvhasználók pedig valójában nem a paradigmákkal operálnak, hanem „az ismert formálisan rokon kifejezések készletének a tartalmát veszik igénybe. Minden ilyen készlet egyéni jellegű és egyik sem teljes a lehetséges rokon formákat tekintve.” (4. o.) A kommunikációs fragmentumok össze is keveredhetnek, újabb és újabb formákat hozva létre. Lényeges, elméleti következményeket viselő következtetése opponensemnek az, hogy mindennek tükrében a nyelvhasználat „reproduktív stratégiát” követ.

Különösen érdekesnek látom Bańcerowski Janusz felvetését a fordítás kontextusában, ahol – az elmélet logikáját követve – valójában **kétszeres reprodukció** történik: először a fordító elméjében, majd a célnyelvi befogadó elméjében. A kifejezések készletének egyéni jellege révén pedig mindkét szinten megjelenik a változás, s következésképp – a fordítástudomány terminológiájával élve – az eltolódás lehetősége, akár szükségessége. Nem kizárólag, de különösen igaz lehet ez a szakkifejezések és a kultúra-specifikus kifejezések esetében. Ez is alátámasztani látszik az eddigi elemzéseim és az általam vizsgált korpusz alapján megfogalmazott állításomat, miszerint a koherencia eltolódása a fordítás univerzális sajátossága (240. o.).

Opponensem a vizsgált korpuszsal kapcsolatosan megjegyzi, hogy „nem közömbös, hogy a fordítást végző személyek angolul tudó magyarok vagy magyarul tudó angol anyanyelvűek voltak-e, és hogy megfelelő szakkompetenciával rendelkeztek-e” (4-5. o.). A fordítók konkrét személyéről és képzettségéről az internetes magazin nem közöl információt, csupán annyit lehet tudni róluk, hogy magyar anyanyelvűek. Egyetértek Bańcerowski Janusszal, hogy ha ugyanazt a szöveget többen fordítanák, vagy ha ugyanazon fordító többször is lefordítaná ugyanazt a szöveget, nem keletkezne kétszer ugyanolyan szöveg. Úgy vélem ez a jelenség is többek között a fent említett, a fordítási szituációt jellemző kétszeres reprodukcióra vezethető vissza.

A koherencia-eltolódás lehetősége vagy szükségessége szervesen kapcsolódik Bańcerowski Janusz egy másik, az eredeti és a fordítási szöveg ekvivalenciájához kapcsolódó

gondolatához. Opponensem arra mutat rá, hogy míg tapasztalati alapon az **ekvivalencia** lehetősége kizárt volna a fordításban, a kognitív nyelvészet perspektívájából nézve – a tapasztalat kontinuumként történő értelmezésével (melynek egyik végpontja az egyéni, másik végpontja az univerzális tapasztalat) – az azonosságnak különböző mértékei képzelhetők el a fordításban. A tapasztalásban ráadásul nem csupán egyéni, hanem társadalmi (kulturális, regionális, rétegbeli stb.) különbségek is vannak. Az újabb keletű fordítástudományos kutatások is ebbe az irányba mutatnak: a teljes (formális) ekvivalencia elérése nem célja a fordítói tevékenységnek (nem is megvalósítható feladat). A kommunikáció sikere szempontjából fontosabb ennél, hogy a fordítás azonos vagy hasonló funkcióval és hatással bírjon a célnyelvi kontextusban mint a forrásszöveg a forrásnyelvi kontextusban. Így került előtérbe a referenciális/denotatív és érzelmi-asszociatív/konnotatív ekvivalencia, valamint a pragmatikai és – az értekezésemben részleteiben tárgyalt – funkcionális ekvivalencia mint inkább vállalható és vállalandó cél. Az azonosság mértéke az egyéni és társadalmi különbségeken túl a műfaj és szövegtípus függvénye is. Cs. Jónás Erzsébet egyik tanulmányában például arról ír, hogy a szépirodalmi művekben a világ művészi képe a domináns, „amely sajátosan összeválogatott nyelvi eszközökből épül fel” (2010: 10). Az ilyen szövegben a fordító szabadsága általában nagy, amely – a fordítási helyzet által előidézett kétszeres (fordítói és célnyelvi befogadói) reprodukció következtében – jelentős módosulásokat (eltolódásokat) okozhat az értelmezésben. Szaknyelvi szövegeknél (pl. tudományos vagy jogi szakszövegek) a fordítónak kisebb a mozgásteret. Az ekvivalencia mértékét a szövegtípus (érvelő, leíró, elbeszélő stb. típusú szövegek) megértéséhez szükséges kognitív terhelés is befolyásolhatja. A kognitív pszichológia eredményei azt sugallják, hogy a narratív történetek könnyen feldolgozhatóak (ennek okairól pl. Pléh Csaba (2003: 138) munkájában olvashatunk), míg az értekezésem korpuszát adó érvelő típusú szövegek jóval nagyobb kognitív terhelést rónak a befogadóra. E logika mentén gondolkodva, a kisebb kognitív terhelést kiváltó szövegeknél nagyobb mértékű azonosság feltételezhető a fordításban, a komolyabb terhelést jelentőknél viszont kisebb. A különféle ekvivalenciák megértésében jelentős segítséget nyújthatnak a kognitív szemantikai vizsgálatok.

Bañcerowski Janusz vélekedése szerint, bár a fogalmi rendszerek különböznek egymástól, a konceptualizációs képesség univerzális, ezért az egyes konceptualizációs rendszerek közötti különbségek nem gátolják a megértést. Osztom ugyanakkor bírálom vélekedését, hogy **az (egyéni) megértés nem azonos a fordítással**. A fordítási célú szövegalkotásban a megértés a teljes folyamatnak egy közbülső szakasza. A fordítási szituáció megsokszorozza a szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezőket. Belép a folyamatba a fordító, aki az egyik nyelven (adott kultúrában és olvasóközönség számára, adott céllal)

létrejött (eredeti) szöveg alapján egy másik nyelvű (fordítási) szöveget hoz létre egy másik kultúrában és másik olvasóközönség számára, potenciálisan eltérő céllal és a fordítási normák által meghatározott módon. A fordítási szövegalkotási folyamat bemenetét három tényező alkotja, melyek a szövegalkotás három különböző (nyelvi, kognitív és társadalmi) dimenzióját képviselik: (1) a forrásnyelvi szöveg (mint nyelvi reprezentáció; nyelvi dimenzió), (2) a fordító fejében a forrásnyelvi szöveg nyelvi reprezentációja alapján kialakított elméleti reprezentáció (más szóval: a forrásnyelvi szöveg értelemszerkezete, amely a szövegértés eredményeként alakul ki; kognitív dimenzió) és (3) a fordítás célja (társadalmi, funkcionális dimenzió). Ezek alapján a fordító a fejében egy tervet hoz létre, amelyben bizonyos műveletek révén a célnyelvi szövegnek valamilyen előzetes általános és értelemszerkezete kialakul. Ez az általános és értelemszerkezet lehet azonos a forrásnyelvi szöveg alapján kialakított elméleti reprezentációval, de – és ez a valószínűbb – lehet (részben) eltérő is az eltérő nyelvi rendszer, a fordítási cél, a fordítási norma, valamint a célnyelvi és forrásnyelvi szövegismeretekből származó séma függvényében. Ebben a szakaszban fogalmazódnak meg a fordító fejében azok a tartalmi, formai, stiláris és retorikai változtatásokra irányuló tervek, amelyeket a két nyelv (és kultúra) adott szövegtípusra/műfajra jellemző sajátosságai tesznek szükségessé. Ezt követi a fordítási szövegalkotás utolsó szakasza, amikor a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle műveletek révén – célnyelvi reprezentációvá alakítja (Károly 2007: 43-44). A fordítás tehát több mint megértés.

Bańczerowski professzor úr gondolatai közül szeretném még megemlíteni a metanyelvhez kapcsolódóan a 2008-as könyvében kifejtett álláspontját, amelyben arra a fordítás szempontjából is érdekes jelenségre mutat rá, hogy a különféle metanyelvi struktúrák általában átszövik az egész szöveget s így a szövegalkotó (az információadó) – saját „kommentárját” közvetítve – meghatározza a szöveg strukturális részeit (2008: 304). Értekezésemben Halliday és Hasan kohéziós taxonómiáját, valamint Mann és Thompson retorikastruktúra-elméletét felhasználva a **metainformációs operátorok** közül a kötőszókat és a logikai relációkat vizsgáltam. A kötőszók azért kiemelten érdekesek fordítási szempontból, mert a szöveg egészének logikájába engednek betekintést. A kontrasztív retorikai kutatásokból (pl. Connor 1996, Kaplan 1987) tudjuk, hogy a nyelvek eltérő módon strukturálják, fejtik ki a gondolatokat, s különböznek abból a szempontból is, hogy mennyire explicit (nyelvi kifejező eszköz segítségével) vagy implicit módon (nyelvi jelölés nélkül) fejezik ki a logikai relációkat. Az angol és az arab nyelv összevetése során például Mona Baker (1992: 192) azt találta, hogy míg az angol igyekszik egyértelműen (nyelvi eszközökkel) jelölni minden logikai relációt, az arab kevés kötőszóval dolgozik; explicit jelölés helyett inkább az olvasóra bízta a szöveg

különböző részei közötti logikai kapcsolat kikövetkeztetését. Ha tehát a fordító angolról arabra dolgozik, el kell döntenie, hogy inkább a célnyelvi normát követve a kevésbé konkrét, de az arab nyelvben gyakran használt kötőszókat alkalmazza, vagy az egyértelműség érdekében a konkrétabb jelentésű, az angol forrásszövegnek megfelelő kötőszókat használja. Baker szerint a fordítók leginkább egy köztes megoldást választanak: mindkét nyelv jellemzőiből megtartanak valamit oly módon, hogy a szöveg nyelvileg még helyes, de mégis „természetes” hangzású maradjon. A magyar és az angol nyelv ilyen szempontú összevetésével legmélyrehatóbban Magnuczné Godó Ágnes (2003) foglalkozott. Érvelő típusú fogalmazások elemzése során azt találta, hogy a kötőszók és a logikai relációk mennyisége és minősége statisztikailag is szignifikáns eltéréseket mutat az angolban és a magyarban. A két korpuszban az érvelésben domináns logikai reláció (kapcsolódási proposíció) is más volt.

A sikeres diskurzusprodukciónak tehát eltérő logikai szerkezetet feltételez a különböző nyelveken. Ez a fordítót komoly kihívás elé állítja, hiszen a megfelelő fordítási stratégia kiválasztása túlmutat a nyelvi eszközök (pl. kötőszók) alkalmazásának mikéntjén. Bár a retorikastruktúra-elmélet segítségével sok új információhoz jutottam a logikai relációk célnyelvi (re)produkcióját illetően, de belátom, hogy a kognitív szemantika módszereivel a vizsgálat e jelenségek szélesebb körére terjeszthető ki, s ez által további ismeretekkel segítheti a koherencia fordítási viselkedésének megértését. Köszönöm Bańcerowski Janusznak, hogy felhívta erre a figyelmem.

VÁLASZ BÉKÉSI IMRE OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

Békési Imre opponensi véleményében többször kitér arra a problémára, hogy miközben a koherencia elméleti értelmezésében a kognitív, funkcionális megközelítések mellett foglalkozom állást, az empirikus vizsgálatokat leszűkítem csupán **a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire**. Belátom, ahogy bírálóm fogalmaz, szakmai becsületességemben némileg önmagam érdeke ellen dolgoztam (2. o.). A látszólagos ellentmondás abból fakadt, hogy a munkám során szembesülnöm kellett elemzői kapacitásom határaival. Az elméleti keret bemutatása során szükségesnek éreztem egyértelművé tenni a koherens szövegről alkotott felfogásomat, valamint a hozzá elméleti és módszertani szempontból illeszkedő megközelítésemet, hiszen ezzel tudtam indokolni az értekezésben bemutatott elemzések létjogosultságát is. Elméleti szempontból a koherens szöveget összetett nyelvi, kognitív és társadalmi jelenségként értelmezem, amelyben jelentős szerepe van a kontextusnak, a szöveg megalkotójának és befogadójának. Ezért amellet érveltem, hogy a

szöveg tudománya akkor teljesíti kielégítően a feladatát, ha a koherenciát teljes komplexitásában vizsgálja, minden releváns tényezőjére kiterjedően. Kutatómunkám előrehaladtával azonban – megtapasztalva az elemzések rendkívüli időigényességét, aprólékosságát és összetettségét –, felismertem, hogy a koherencia minden egyes összetevőjének és minden meghatározó tényezőjének az együttes vizsgálata belátható időn belül (s egyetlen monográfia keretében) nem teljesíthető feladat. Ezért döntöttem – elméleti álláspontom fenntartásával – az értekezésem háttérében álló kutatási program vizsgálati fókuszának szűkítése mellett, hogy elsőként azoknak az elméleti alapon jól körülhatárolható jelenségeknek a szisztematikus (nyelvi, kognitív, funkcionális, kontextuális szempontokat egyaránt ötvöző) vizsgálatát végezzem el, amelyek mint „jelzések”, segítik/vezetik az olvasót az író által szándékolt koherens értelmezés kialakításában. Elméleti körülhatárolhatóságukon túl az is mellettük szólt, hogy a hazai és a nemzetközi szakirodalomban ezen a területen áll rendelkezésre a legnagyobb mennyiségben összevethető empirikus kutatási eredmény. Az értekezésemben bemutatott kutatási projekt tehát egy hosszabb kutatási programnak csupán első lépése. Bár a jelen elemzéssel még nem tudok a koherencia fordítási viselkedésével kapcsolatosan minden kérdésre választ adni, az eredmények alapján olyan megállapításokra jutottam, amelyek úgy éreztem, jól behatárolható fókuszuk és újszerűségük folytán méltóak arra, hogy mielőtt a munkában tovább lépnék, egy monográfia keretében összegezzem és a szélesebb nyilvánosság elé tárjam őket. A továbblépéshez ez nagyon fontos volt számomra mivel a szűkebb és a tágabb szakterület képviselőinek reflexiói, friss szempontjai segítenek az eddig elvégzett munka csiszolásában és a folytatás tervezésében.

A szövegszerkezeti változókra korlátozódó választásomat ezeken túlmenően az a nem titkolt szándékom is vezérelte, hogy az elemzések eredményei alapján azonosítsam azokat a **szövegszintű fordítói stratégiákat**, amelyek a koherens célnyelvi szöveg megalkotásában – mint a szövegben folytonosságot (s ez által koherenciát) teremtő jelenségek – szerepet játszanak, de amelyek átfogó leírására ez idáig még nem került sor. Elméleti hozadékan túl a szövegszintű fordítói stratégiák azonosítása és rendszerbe foglalása a fordítóképzés számára is hasznos eredmény, hiszen a fordítók általában nem tudatosan alkalmazzák őket. E stratégiák típusainak és nyelvi/kulturális kondicionáltságának a tudatosítása segítheti a fordítót a megfelelő fordítási módszer kiválasztásában és döntései indoklásában. Ezzel azonban – és talán ezt nem elég hangsúlyosan fogalmaztam meg dolgozatomban – nem szándékoztam azt sugallni, hogy a koherenciában csak ezek a jelenségek játszanak szerepet. Sőt. Szűkítésem és eddigi elemzéseim eredményei is csak abban erősítenek meg, hogy tovább kell lépnem, sok még az előttem álló feladat.

A vizsgált **korpusz** műfajával (az elemző típusú újságcikkekkel) kapcsolatosan Békési Imre megjegyzi, hogy bár meggondolt, tudatos választás eredménye és jól szolgálja mind az elméleti feladatot, mind a bizonyító empirikus vizsgálatot, mégis „rátelepszik” az egész munkára: a választott vizsgálati eszközök explicit nyelvi voltak révén érdektelennek állítják be a szövegjelentés implicit tényezőit (3. o.). Belátom, hogy jelentőségük ellenére, kevés figyelem jutott az elemzésekben a szövegjelentés implicit tényezőinek. Ez egy olyan területe a munkámnak, amely feltétlenül továbbgondolásra érdemes és még megoldásra vár, hiszen a fordítási szövegalkotásban az implicit tényezők átvitele/átültetése a célnyelvbe az egyik legtöbb problémát okozó feladat.

Abban is egyetértek Professzor Úrral, amit bírálata későbbi szakaszában, de szintén a műfaj túlzottan explicit nyelvi/szövegszerkezeti felépítéséhez kapcsolódóan állapít meg: hogy az olyannyira explicit, hogy „célnyelvi megfelelője a fordítótól nem igényli a fordítási szöveg explicitebb kidolgozását” (3. o.). Nem véletlen tehát, hogy ez a korpusz nem igazolta kvantitatív értelemben a fordítási univerzálénak tartott explicitációs hipotézist. Ez is azt mutatja, hogy az értekezésemben felállított fordítási szövegelemző modell megbízhatóságának és validitásának tesztelését – ahogy arra a dolgozatom zárásánál is utaltam – folytatni szükséges, további (az explicititás különféle fokát megjelenítő) műfajok és más nyelvpárok bevonásával. Jó okom van ugyanis feltételezni, hogy a koherencia és azon belül is a diskurzusváltozók fordítási „viselkedése” nagymértékben függ az adott nyelvpártól, szövegműfajtól, a fordítási kontextustól és nem utolsósorban az (eredeti és a fordítási) szöveg megalkotójának egyéni szövegépítési sajátosságaitól.

Opponensem megjegyzi, hogy a forrás- és a célnyelvi szöveg egybevetésén túl, ajánlatos lenne **a két szöveg íróinak/olvasóinak viszonyait** is egybevetni egymással, mivel „a célszöveg olvasója – miközben értelmezi azt – akarva-akaratlanul nemcsak e két szöveg nyelvi eszközeivel dolgozik, hanem a forrásnyelvi szöveg általa feltételezett szándékával is, amit egybe vet a forrásnyelvi szöveg – általa elképzelt valóságtartalmával is” (3. o.). Békési Imre hozzáteszi azt is, hogy az értekezésem 66. oldalán található 5-ös számú, a szövegkoherencia meghatározó tényezőit összefoglaló ábrából hiányzik ennek a valóságrésznek a képviselője (mint a jelentés mögötti *valóságdarab*, vagy más szóval *relátum*). Valóban, ez egy olyan hiány itt, ami a korpusz jellegéből is fakad. A vizsgált elemző típusú újságcikkek fordításaiban, közismert témáik miatt, ez többnyire nem okozott problémát. Egyéb műfajú szövegek esetében (pl. szépirodalmi szövegeknél vagy bizonyos szakszövegeknél, mint az opponensem által is említett orvosi szövegek) vagy akár a magyar és az angolnál távolabbi kultúrák közötti

közvetítés során azonban ennek a jelentősége jóval hangsúlyosabb lehet, ezért az elemzés hosszú távon nem tekinthet el a vizsgálatától.

Egyetértek Professzor Úrral abban, hogy a koherencia fordítási viselkedésének (a koherencia- és a jelentés-eltolódások) megértéséhez szükséges a **szemantikai szemléletű vizsgáldás** is. Petőfi S. János megközelítésében „egy verbális képződmény koherenciája (szövegsége) nem nyelvi szövetének összefüggőségétől – konnexitásától és/vagy kohéziójától – függ, hanem attól, hogy a nyelvi szövege által feltehetően utalt tényállásokat szerves egységű tényállás-konfigurációnak (tényállás-együttesnek) [...] tudjuk-e elfogadni” (Petőfi S. 2009: 69). A fordítás kontextusára vetítve ez azt jelenti, hogy a szövegszerkezet lexikai-grammatikai eszközeivel utalt tényállás-konfigurációk elemeinek megfeleléseit is vizsgálni szükséges (konkrétabban többek között azt is, hogy pl. az egyes lexikai elemek által utalt tényállásokat a célnyelvi olvasók szerves egységet képező tényállásoknak tartják-e). Hálás vagyok Békési Imre professzor úrnak, hogy egy személyes példájával (az orosz *nyefty* és a magyar *kőolaj/étolaj* szavak fordítási egybevetésével) ráirányította erre a figyelmem.

VÁLASZ KÖVECSES ZOLTÁN OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

Kövecses Zoltán megállapítja, hogy „a dolgozat bizonyos területeken nem alkalmaz konzisztensen kognitív nyelvészeti megközelítést, és ebből fakadóan nem tud a dolgozat célkitűzései szempontjából fontos jelenségekre magyarázatot adni”. Belátja ugyanakkor, hogy „mindenre kiterjedő és mély metafora-elemzések túlmentek volna ezen projekt keretein”, mégis hangsúlyozza, hogy „a metaforák szövegkoherenciát teremtő funkciója a fordítástudományban a jövő legfontosabb feladatai közé tartozik” (3. o.). Elfogadom Kövecses Zoltán megállapítását. Egyetértek azzal, hogy a **kognitív vizsgálati keret** további megismerési lehetőséget teremt, és hogy a további lehetőségek közül a képi sémák és a fogalmi metaforák szövegkoherenciát teremtő funkciójának elemzése olyan tudáshoz segíthet hozzá, amely kulcsfontosságú a koherencia-alkotásban, különösképpen, ha olyan szövegalkotási kontextusról van szó, amelyben nyelvek (s kultúrák) találkoznak, mint a fordításban.

A George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent *Metaphors we live by* című munkája által inspirált kognitív metaforaelmélet szerint fogalmi kategóriáink strukturált elmebeli reprezentációja a fogalmi keret vagy idealizált kognitív modell. Egy adott fogalom jelentése attól a (kulturálisan is kondicionált) fogalmi kerettől függ, amelyen keresztül azt értelmezzük (Kövecses 2005, 2006). A fogalmi metaforák épülhetnek a forrástartományokról való strukturált tudásunkra, vagy bizonyos képi sémákra (mint például a bírálóm által az

értekezésem korpuszából kiemelt „kiindulási pont – út – célpont” képi séma, amelyet az egyik szöveg címében megjelenő „*rögös út*” kifejezés idéz fel). Ahogy Kövecses Zoltán opponensi véleményében rámutat, ez a kifejezés a magyar forrásszövegben és az angol célnyelvi változatban ugyanazt a képi sémát idézi fel (angolul „*bumpy road*” a fordítása), következésképp elmondható, hogy a **képi sémáknak** fontos koherencia-teremtő hatása van. Logikusnak látszik tehát az a feltevése, miszerint „a képi sémák és az általuk létrehozott szövegkoherencia a fordítás egyik univerzális jellemzői lehetnek” (2. o.). Feltétlenül továbbgondolásra érdemes ez a felvetés a fordítástudományban.

A **kognitív metaforaelmélet** alkalmazására van is már példa a **fordításkutatásban** (pl. Harsányi 2014, Péntes 2011, Schäffner 2004, Tabakowska 1993, Toury 1995). E munkák megfelelő alapot adnak a jelen disszertáció korpuszát adó politikai és gazdasági témájú magyar szövegek és angol nyelvű fordításai e módszerrel történő vizsgálatának is. Opponensem kiemeli a fogalmi metaforák fordítására irányuló lehetőségek, stratégiák feltárásának fontosságát is. A magyar nyelv vonatkozásában e témával például Péntes Tímea 2011-es és Harsányi Ildikó 2014-es munkája foglalkozik. Péntes Tímea az időfelfogás nyelvben való leképeződését elemzi és az időkifejezések létrehozását és fordítását vizsgálja: feltérképezi az idő forrástartományait a magyar, a cseh és a német nyelvben, részben a nyelven belüli (intralingvális), részben a nyelvek közti (interlingvális) metaforaalkotási folyamatok korpuszalapú feltárásával. Az időmetaforákat a kognitív szemantika kategóriái alapján rangsorolja, majd a példákat fordítástudományi szempontból a fordítók által elvégzett átváltási műveletek alapján elemzi. Vizsgálatainak fontos hozadéka, hogy a fordítástudományban használt átváltási műveleteket az eredmények alapján kiegészítette két, elsősorban a szépirodalmi művek fordítására jellemző művelettel, a metaforizálással és a metaforaegyszerűsítéssel. Harsányi Ildikó (a jelen értekezéshez hasonlóan) politikai és gazdasági témájú, franciáról magyarra fordított szövegeket elemez és a metaforák fordításának módjait tárja fel (pl. változatlan átvétel, azonos fogalmi metafora, eltérő fogalmi metafora, eltérő fogalmi metafora és figuratív jelentés). Elemzéseit azt mutatják, hogy az univerzális, erősen konvencionalizált kifejezések és az egyedi, újszerű metaforák többnyire változatlan formában, vagy csekély változtatással kerülnek át a célnyelvbe, míg a két végpont között elhelyezkedő metaforákban jelentős módosulás történik. Változásukat Harsányi Ildikó elsősorban kulturális okokra vezeti vissza, de kisebb mértékben műfaji, stilisztikai tényezőkkel, vagy magával a fordítási szituációval magyarázza.

A fentiekén túl a **fogalmi metaforák** vizsgálata úgy vélem még további lehetőségeket is rejt, mégpedig ha arra a szövegtudomány elméleti keretét felhasználva teszünk kísérletet (a

forrás- és a célnyelvi szöveget mint szerkezetet és folyamatot szemlélve). Ebben a megközelítésben a szövegben előforduló fogalmi metaforákat nem csupán elkülönülten, hanem **relációikban, interakcióikban** (egymáshoz való viszonyaikban) is vizsgálhatjuk, hogy a szöveg kognitív struktúrájának újabb aspektusaiba nyerjünk betekintést. A szöveg tudománya számára igen érdekes kérdések, hogy vajon a fogalmi metaforák milyen komplex rendszereket/láncokat alkotnak a szövegben, ezek interakcióba lépnek-e egymással és tetten érhető-e bennük nyelvi/kulturális különbség. Ez utóbbi kérdés már a fordítás tudománya szempontjából is jelentőséggel bír, hiszen szerepet játszik a koherens célnyelvi szöveg létrehozásában. Ha ugyanis adott fogalmat (mint céltartományt) két nyelv eltérő módon (eltérő forrástartományokként) konceptualizál (mert más a róla alkotott tudása), a fordító különféle stratégiák alkalmazására kényszerül ahhoz, hogy a fogalomnak a célnyelvi olvasó számára is értelmezhető fordítását adja. E folyamat során feltehető, hogy a megváltozott fogalmi modell miatt a szövegben előforduló fogalmi metaforák „szerveződése” (egymáshoz való viszonya) is változik és – a fordítás révén – módosul a szöveg koherenciája is. Ezt érdemes megvizsgálni, mivel a fenitek alapján meglehetősen bizonyossággal feltételezhető, hogy a fogalmi metaforák fordítási „viselkedése” is igazolja a doktori értekezésemben a szövegváltozók szisztematikus vizsgálata alapján megfogalmazott állításomat, miszerint a koherencia-eltolódás a fordítás univerzális tulajdonsága. Köszönöm Kövecses Zoltán professzor úrnak, hogy rávilágított ezekre az új szempontokra, lehetőségekre.

Az opponensi véleményekre adott válaszom zárásaként szeretném ismételten megköszönni bírálóim munkáját, elemző értékelését. Jelenleg az értekezés angol nyelvű kiadásán dolgozom, ezért különösen hálás vagyok észrevételeikért, mert olyan szempontokat nyertem, amelyek révén a készülő külföldi kiadás a témának még értőbb feldolgozásává válhat. Végül pedig azért szeretnék köszönetet mondani, hogy megosztották velem a gondolataikat. Ezekből tanultam a legtöbbet, és ezek nagyban segítenek majd a munkám következő lépéseinek tervezésében.

Budapest, 2015. október 30.

Károly Krisztina

Hivatkozások

- Baker, M. (1992). *In other words*. London: Routledge.
- Connor, U. (1996). *Contrastive rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cs. Jónás E. (2010). Fordításstilisztika kognitív keretben. *Fordítástudomány* 12(1), 5–15.
- Harsányi I. (2014). A fordítás mint kontextus a metaforák konceptualizációs folyamatában. PhD doktori értekezés. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kaplan, R. B. (1987). Cultural thought patterns revisited. In U. Connor & R. B. Kaplan (szerk.), *Writing across languages: Analysis of L2 text* (9–22). Reading, MA: Addison-Welsey.
- Károly K. (2007). *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Z. (2005). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Z. (2006). *Language, mind and culture. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Magnuczné Godó Á. (2003). Cross-cultural perspectives in academic writing. A study of Hungarian and North American Students' L1 argumentative rhetoric. PhD doktori értekezés. ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Petőfi S. J. (2009). Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2. (Adalélok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához). *Officina Textologica* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Pénzes T. (2011). Az idő képe a magyar, a cseh és a német nyelvben. PhD doktori értekezés. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Pléh Cs. (2003). *A természet és a lélek*. Budapest: Osiris.
- Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36(7), 1253–1269.
- Tabakowska, E. (1993). *Cognitive linguistics and poetics of translation*. Tübingen: Gunter Narr.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies – and beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.